

ज्ञानदीप लावू जगी

पुणे नगर वाचन मंदिर

स्थापना : ७ फेब्रुवारी १८४८

email : pnvm1848@gmail.com

www.punenagarvachan.org

पुस्तकाचे नाव : मनाची मशागत

लेखक : दत्तो वामन पोतदार

प्रकाशक : महाराष्ट्र प्रकाशन संस्था, मुंबई

मूळ ग्रंथ प्रत : शिक्षण प्रसारक मंडळी, पुणे

पुणे नगर वाचन मंदिर

अंकेक्षण (डिजीटायझेशन) प्रकल्प

अंकेक्षण रूपांतर - २०२३

मनाची मशागत

लेखक

प्रो. दत्तो वामन पोतदार

प्रकाशक

महाराष्ट्र प्रकाशन संस्था

गिरगांव मुंबई नं. ४

मनाची मशागत

लेखक

प्रो. दत्तो वामन पोतदार

प्रकाशक

महाराष्ट्र प्रकाशन संस्था

गिरगांव मुंबई नं. ४

—: प्रकाशक :-

गोपाल गोविंद अधिकारी

गोवर्धन भुवन, खेतवाडी मुंबई नं. ४

—: मुद्रक :-

गणेश गोविंद दिवाकर.

२७० सदाशिव, इंदिरा प्रेस, पुणे.

मनाची मशागत

लहानथोर मित्रांनो

होय, आसपास जवळ बसलेले माझे सहकारी शिक्षक आणि समोर सभोंवार पसरलेले विद्यार्थी या दोघांसही मी मित्र म्हणून हांका मारतो; कारण, मित्र हें नातें अतिशयच थोर आहे. मी तुम्हांला मित्र म्हणतो आणि उलट तुम्ही सर्वांनी मला मित्रच समजावें अशी माझी इच्छा आहे. खरें मित्र होऊन राहणें वाटतें तितकें सोपें नाही. असो.

झाल्या; वार्षिक परीक्षा संपल्या. उद्यां निकाल होणार; आणि मग आपण सर्व घरोघर जाणार. पुनः परत येऊं त्यावेळीं सर्वच बदललेलें असेल. आज आपण वसंत ऋतूची मौज अनुभवीत आहों. आणि पुनः जमण्याचे दिवस येतील त्यावेळीं मृग लागला असेल. वसंत जाऊन ग्रीष्माचा अंमल सुरू झाला असेल. कोकिलांचीं गोड गीतें बंद होऊन मेघांचा गडगडाट आणि विजेचा चमचमाट चालू असेल ! सूर्याचा स्वच्छ व प्रखर प्रकाश नाहीसा होऊन आकाशांत काळ्याकुळकुळीत मेघांचें छत पसरलेलें असेल ! आज तुम्हांला उण्यामुळें डोक्याला टोपीसुद्धां जड वाटत असेल तर त्यावेळीं टोपी घट्ट बसवून वर छत्र धरून राजपदाची स्पर्धा करण्याची उमेद तुमच्या मनांत उत्पन्न झालेली असेल ! इतकेंच काय, पण खुद्द तुमच्यांतील बरीच मंडळी आपली गेल्या वर्षाची जागा सोडून वर सरकलेली असतील ! कित्येक तर शालान्त परीक्षा उतरल्यामुळें

दुसरीकडे प्रवेश करण्याच्या धांदलीत असतील. याप्रमाणे सगळीं सृष्टी त्यावेळीं आपणांस पालटलेली दिसेल.

तुम्ही आपली जागा सोडून वर सरकण्याला कारण जी परीक्षा तिजबद्दल कांहीं चार शब्द सालगुदस्तां मीं तुम्हांस सांगितलें. परीक्षेचे परिणाम दोन-एक यश किंवा दुसरें अपयश. यश आलेले वर जातील. अपयश आलेले थबकतील किंवा कांहीं वर न जातां आल्यामुळे दूर जातील !

यशस्वी झालेल्यांचे चेहेरे आनंदानें फुललेले असणें आणि अपयश पदरीं आलेल्यांचीं तोंडे सुकून जाणें हीं दोन्ही साहजिक आहेत. परंतु दोघांनींही विचार सोडतां कामा नये.

पहिलींतून दुसरी, दुसरींतून तिसरी याप्रमाणें इयत्तेपुढें इयत्तेच्या पायऱ्या चढत जाणारा आनंदी गडी कोठवर वर चढेल ? ज्याच्या पायऱ्या तो चढत आहे तो जिना कधीं तरी संपेल काय ? ज्ञानसमुद्र कधीं तरी आटेळ काय ? कधींही नाही !

पहा, वाचलेल्या पुस्तकांपेक्षां न वाचलेल्या पुस्तकांची संख्या नेहेमीं खात्रीनें अधिक असणार ! मिळविलेल्या ज्ञानापेक्षां न मिळविलेल्या ज्ञानाचा डोंगर फार मोठा असणार. म्हणून वरील आनंदी गड्यानें आनंदानें वर वर चढावें पण चढेल होऊं नये !

उलट ज्यांना अपयश आलें त्यांनीं धीर सोडूं नये, पुनः यत्न करून पहावा. मागची चूक सुधारून घ्यावी आणि तडफेनें पुढें जावें.

ही यशापयशाची धडपड हेंच मोठें शिक्षण आहे. या लहान-लहान ज्या परीक्षा शाळेंत उतरतात किंवा हरतात त्यांच्याहीपेक्षां खरी परीक्षा निराळीच आहे. आणि ती उतरणें हेंच सर्वांचें मुख्य कर्तव्य आहे. या लहानसहान परीक्षा उतरल्या किंवा फसल्या म्हणजे

ती मोठी परीक्षा

उतरतेच किंवा फसतेच असा अगदी नियम नाही. मोठ्या परीक्षेलाच जगपरीक्षा असें मागे मी म्हटलें होतें.

ती जगपरीक्षा रोज सुरूच आहे. वरील लहानसहान इतर परीक्षा चालू असतांना त्याचवेळीं ही परीक्षा चालूच असते. आश्चर्य वाटेल की ही परीक्षा कधीच आणि कोठेच बंद असत नाही. ही परीक्षा देणें किंवा न देणें आपल्या इच्छेवर ठेविलेलें नाही. रावापासून रंकापर्यंत सर्वांनाच ही द्यावी लागते. जगांत पहिली शाळा निघण्यापूर्वीहि ही परीक्षा होतच होती आणि जगांत एक तरी माणूस जिवंत असे तोंवर ही चालूच रहाणार. विलक्षण तर खरेंच, परंतु ही परीक्षा दिवसाच चालते असें नाही; ही परीक्षा रात्रीदेखील चालूच असते. प्रत्येक ठिकाणचा प्रत्येक मनुष्य प्रत्येक क्षणीं ही परीक्षा देतच असतो; हिचा निकाल जर कोणा एखाद्याच्या हयातींत लागला तर तो विशेष भाग्यवान् म्हटला पाहिजे. कित्येक वेळा हिचा निकाल परीक्षकांतील मतभेद न मिटल्यामुळे मनुष्य मेल्यावर कित्येक शतकांनीहि लागतो. स्वतः आपणांस देखील आपली परीक्षा घेण्यास पूर्ण मुभा येथें असते !

असली ही विलक्षण, सारखी न खळतां चालणारी अदळ जगपरीक्षा इच्छा असो, नसो देणें तर भागच आहे. मग तींत यश मिळविण्याचे कांहीं उपाय तरी माहीत असावेत हें अवश्य आहे. जगपरीक्षेचा विषय अवघड म्हणून सालगुदस्तां घेतला नाही आणि आतां घेतला तरी त्याचा सर्व बाजूंनीं येथें विचार करावयाचाहि नाही. करूं म्हटले, तरी कोणाच्यानेंही तो पुरा करविला जाणार नाही.

आतां अवघड असली तरी जगपरीक्षा ही अदळ आहे आणि

त्यामुळे तीपासून सुटका नाही म्हणूनच आजचा विचार हातीं घेतला आहे.

या जगपरीक्षेचा विषय एका शब्दांत सांगावयाचा म्हटला तर माणुसकी हा म्हणतां येईल. दिसावयाला हा माणुसकी शब्द अगदी साधा, सरळ व सोपा आहे. परंतु विचारच करावयाला बसलें म्हणजे इतका अवघड शब्द दुसरा नाही. माणुसकी शब्दानें काय समजलें असें विचारलें तर उलगाडून सांगणें कठिणच आहे. नाकडोळ्याची माणुसकी बहुतेक सर्वांजवळ आहे; आणि ती मूळची जेवढी व जशी असेल तेवढी व तशी खरी. डोळा अधु असेल तर लाव चप्पा, दांत किडके असेल बसव नवी कवळी, या नमुन्याचे प्रकार थोडेफार येथें चालूं शकतात आणि थोड्या प्रमाणांत हीं असलीं नाकडोळ्यांचीं व्यंगें भरून काढतां येतातहि, तथापि

रूपलावण्या अभ्यासितां न ये । सहजगुणासि न चले उपाये ॥
हा श्रीसमर्थाचा सिद्धांत मात्र खरा आहे.

पण नाकडोळ्याची माणुसकी ही कांहीं खरी माणुसकी नव्हे. ही झाली दर्शनी माणुसकी. खरी माणुसकी माणसाच्या मनाच्या कम ईत असते. ही मनाची मशागत किंवा मनाची तयारी केल्या-शिवाय जगपरीक्षा नीट उतरणार नाही.

आपल्या नेहमींच्या परीक्षांना विषय ठराविक असतात आणि अभ्यासाची तेवढी पकड नीट साधली म्हणजे परीक्षा उतरण्याची शंका राहत नाही. मनाच्या मशागतीचें तसें नाही. नदी जशी सारखी वाहत असतें तसें मन हें सारखें धांवत असतें. या मनाचा सारा प्रवास चोरटा असतो. तो फक्त आपला आपल्यासच पुरा व विनचूक समजतो. या मनाला लगाम घालून आंवरण्यास शिकणें म्हणजे अर्धी जगपरीक्षा उतरण्यासारखें आहे.

येथें प्रश्न असा येतो कीं, मनाला लगाम घालून मार्ग चालवावयाचा खरा, पण त्याला घेऊन जावयाचें कोठें ? कोणत्या दिशेनें मनाचा प्रवास चालवावयाचा ? हें वारेमाप मन वाटेल तसें चौफेर उधळणार याला कोणीकडे वळवावयाचें ? याच्या चालीचा रोख कोणीकडे ठेवावयाचा ? आणि हा प्रश्न सर्वांत अवघड आहे. या प्रश्नाचें उत्तर आंतूनच खरें मिळेल. एकांतांत, आपण निर्भय असतो अशा-वेळीं, निवांत बसून आपल्याच मनाला आपण प्रश्न करावे आणि त्या शुद्ध निर्भय मनाकडून, आंतून, निष्कंप आवाजांनं जें उत्तर येईल तेंच वरील प्रश्नाचें खरें उत्तर समजावें. भवभूतिकर्वाणें 'प्रमाण-मन्तःकरणप्रवृत्तयः' म्हणून जें सांगितलें आहे त्याचा हाच अर्थ. जें खोटें नकली क्रूर हीन तें कर, तें चांगलें असा शब्द आंतून, मनाच्या खोल दरींतून, कधींच आलेला नाही. दडपणानें, भयानें, लोभानें वाटेल तो आवाज निघेल पण तो एकांतांतल्या व स्वच्छ आवाजा-प्रमाणें शुद्ध किंवा निर्मळ असणार नाही. एकांतांतच खरी समाधी लागते आणि अशी समाधि लागली म्हणजेच आंतला परमेश्वर जागा होऊन बोलं लागतो ! याचसाठीं 'एकांतेविण प्राणियाते । बुद्धि कैची ' असें श्रीसमर्थानीं स्वच्छ हटकिलें आहे.

पहांटे उठण्यासाठीं घड्याळाचा गजर लावून ठेवला; घणघणघणघण गजर झाला; आवाज कानांत घुसला; पण ऐकणारा जर उठला नाही आणि अधिकच जोरानें पांघरूण वेढून घेऊं लागला तर.....? त्याप्रमाणें निवांतपणांत मनाचा निवाडा समजला पण क्षणार्धांत दुसऱ्याच विचारांच्या लाटा उसळून पहिला निवाडा पार वाहून गेला तर काय करणार ? एवढे तुकारामबुवा, पण त्यांनीं सुद्धां या मनापुढें हात टाकिलें, 'काय करूं मन आनावर' म्हणून त्यांनीं

दानिवार्णानें आक्रोश केला आहे! 'अचपळ मन माझे नावरे आवरीतां' हा श्रीसमर्थाचा कबूलजबाब याचमुळें आला. 'निग्रह कीं करिष्यति' असा स्वच्छ सवाल भगवद्गीतेत टाकावा लागला आहे. मन हें असलें दांडगें पण चोरटें प्रकरण आहे!

जटायूचे मरण ज्याप्रमाणें पंखांत होतें असें समजतांच रावणानें आपलें काम फत्ते करून घेतलें, ज्याप्रमाणें या मनाचें मरण कशांत आहे याचा जर कां आपल्याला कांहीं सुगावा लागेल तर मग आपलेंहि काम फत्ते होईल ह्याविषयीं संशय नाही.

साधूंसत हें मनाला वठणीवर आणणारे मनाचे वस्ताद होत असें म्हटलें तरी चालेल. त्यांनीं आपला अनुभव असा सांगितला आहे कीं संवयीनें हें मन ताब्यांत येतें. अगदीं एकांतांत खोल, शुद्ध असा जो आवाज आपल्या कानांत येतो तो आवाज सांगेल त्या स्थळीं आणि सांगेल त्याप्रमाणें चिकटून राहण्यास मनाला वळवळवून संवय केली पाहिजे. या संवयीचा किंवा अभ्यासाचा पराक्रम मोठा विलक्षण आहे. मोठमोठें वाघासारखे क्रूर व हड्डी पशूसुद्धा या संवयीनें ताळ्यावर येतात, मग माणसांची कथा काय ? लहान-सहान गोष्टींतहि हा अनुभव आपणांस पटवून घेतां येईल. पहाटे उठणें, नेमानें प्रातर्विधि आटपणें, सकाळीं स्नान करणें इत्यादि संवयी जर लावावयाच्या असतील तर प्रथम बळजोरी करावी लागते. मग होतां-होतां ती संवय लागत जाते. संवय बरीच पक्की झाली म्हणजे संवयीचा स्वभाव होतो. जसा साखरेचा पाक झाला किंवा नाही, पाहतांना त्याची तार पाहातात किंवा तो गोळीबंद झाला कीं नाही पहातात तसेंच संवयींत विनचूकपणा आणि सहजपणा आला म्हणजे संवयीचा स्वभाव झाला. गोळीबंद पाक जसा कच्चा राहून नासावयाचा नाही

तसा संवयीचा स्वभावांत पाक झाला म्हणजे संवय नासावयाची नाही. झांकल्या पेटांतल्या स्वच्छ आरशावर सुद्धा कांहीं दिवस तो झटकला नाही तर बारीक धुरळा बसतो मग स्वभावाचा आरसा तरी घासून पुसून स्वच्छ ठेविला नाही तर निर्मळ कसा राहील ? यासाठी मनाची मेहेनत व मशागत अष्टौप्रहर चाललीच पाहिजे. येथें आळसाला अगदी वाव नाही.

मनाची ही मशागत खरी केव्हां म्हणावयाची, तर ती स्वतः मनापासून केलेली व चालविलेली असेल तेव्हां. शिक्षेच्या, माराच्या, दण्डाच्या भयानें जर मन दाबून ठेवलें असेल तर तें केव्हां सुटेल व भडकेल याचा अगदी नेम नाही. पण ज्याप्रमाणें फटफटी गाडी सुरू करतांना थोडी ढकलावी लागते तसे प्रथम मन दण्डूनच सुमार्गाकडे लावावें लागतें. मग आंतल्या गतीनेच तें आपोआप पुढें चालू लागलें पाहिजे.

मनाच्या शिक्षेचें महत्त्व याप्रमाणें सर्वांनी लक्ष्यांत ठेवावें. ही शिक्षा बरीचशी स्वतः लावावयाची असते तथापि अनुकूल परिस्थितीचा उपयोगहि या कार्मी मिळेल तितका करून घ्यावा. चांगलें घर, चांगली शाळा, चांगले मित्र, चांगले विचार, चांगले ग्रंथ अशा सर्व चांगल्या गोष्टींच्या कोंडींत मनास अडकावून ठेवण्याचा प्रयत्न करावा. चांगलेपणा ठरविण्याची एकांतांतली कसोटी पूर्वी वर्णिलीच आहे.

घरी आपल्याच कुटुंबांतली मंडळी असतात; त्यांचे आपले संबंधहि जरा जवळचे असतात. तसें शाळेंत नाही. तेथें बरोबरीच्या वयाचे संवगडीच भोंवताली असतात. त्यामुळें एक प्रकारचा मोकळेपणा अधिक वाटतो. या मोकळेपणाच्या स्थितींत मनहि अधिक

मोकलें हाऊन वागणें साहजिक आहे. अर्थात् मनाला भडकूं न देता नीट रस्त्यावर ठेवण्यासाठीं झटकण्याची काळजी येथें अधिक व्यावसायस हवी. तसेंच भोंवतालची सृष्टी नेमळी, बुळी व बावळट असली तर आपल्या

मनालाहि बुरसा

चढण्याची भीति फार असते. आपल्या भोंवतालची स्थिति जर याच्या उलट खळबळीची, उलाढालीची असेल तर मनाला हिसके बसून क्वचित तें तुटण्याचाहि धोका असतो. मन एकदां तुटलें म्हणजे मुक्तेश्वरानें म्हटल्याप्रमाणें स्थिति होते:—

—फुटलें मोतीं, तुटलें मन । सांधूं न शके विधाता ॥—

शास्त्राप्रमाणें पाहिलें तर साधारणपणें वयाच्या बाराव्या वर्षीपासून तों सुमारें अठराव्या वर्षीपर्यंत आपणांस फार जपावयास पाहिजे. ही वेळ शरीराच्या व मनाच्या वाढीची असते. ही वाढ मोठ्या जोमानें या वयांत होत असते. येथें जर कां मनाचें नीट पोषण नाहीं तर मन कायमचें खुरटल्याशिवाय रहाणार नाहीं.

शरीर बळकट व निरोगी असलें म्हणजे मनहि बळकट व निरोगी होतें अशी एक समजूत रूढ आहे. परंतु माझ्या दृष्टीनें ही समजूत एकतर्फी आहे. वास्तविक शरीर व मन या दोहोंत मनाची योग्यता अधिक आहे. बळकट स्नायूपेक्षां बळकट मन अधिक अवश्य आहे. यासाठीं नुसत्या शरीराच्या बळकटीवरच नजर दिली म्हणजे विद्यार्थ्यांचें काम पुरें होणार नाहीं. त्यांचीं मनेंही पोसलीं गेलीं पाहिजेत.

चांगल्या गोष्टींची मनांस प्रीति जडविणें हें मन पोसण्याचें एक अंग होय. आणि वाईट गोष्टींपासून त्यास दूर ठेवणें हें त्याच

परिणामास उपयोगी पडणारें दुसरें अंग होय. याप्रमाणें मनास चालविणें यालाच मनास शिक्षा किंवा शिस्त लावणें म्हणतात. अशी शिस्त मनास लावल्याशिवाय आपल्या अंगीं खरें माणुसकीचें सामर्थ्य व योग्यता ही कधींच येणार नाहीत. ही शिस्त लावणें म्हणजेच आपलें शील बनविणें होय. अमुक चांगली गोष्ट मी करीन, अमुक वाईट गोष्ट करणार नाही अशा प्रकारचा दुहेरी निश्चय हा मनाचा खंबीरपणा वाढविणारा असतो. ही अशी शिस्त हीच एक मोठी शक्ति आहे. आणि हिचा पराक्रम नुसत्या शरीराच्या शक्तीपेक्षां मोठा आहे.

येथें एक इषारा दिला पाहिजे, ज्याप्रमाणें पोकळ वाताचें शरीर हें कांहीं खऱ्या शक्तीचें दर्शक नाही त्याप्रमाणें उगाच निश्चयाचा पोकळ डौल हाहि आपल्या मनाच्या खंबीरीचा पुरावा नाही. मनुष्य आवेशांत बोलून जातो किंवा 'माझा निश्चय झाला' अशी प्रतिज्ञाहि करतो; परंतु टिकाऊ प्रतिज्ञा करणें आणि ती पुरी पाडणें हें महा कर्मकठीण आहे. असली प्रतिज्ञा पुरी पाडण्याची मनाची शक्ति म्हणजे एक महासिद्धीच म्हटली तरी चालेल. पाण्याचा ओघ एकदां उतरणीला लागला म्हणजे त्याला कोणी परतवूं शकेल काय? कालिदासानें साफच विचारलें आहे की 'क ईप्सितार्थस्थिरनिश्चयं मनः पयश्च निम्नाभिमुखं प्रतीपयेत् ॥ यावरून पंतांनीं हि 'अद्रिचा ओढा निम्नाकडे चि धांवे' हाच सिद्धांत मांडला आहे. याप्रमाणें मन एकदां का चालीला लागलें कीं मग त्याला काळहि फिरवूं शकत नाही!

मनाचें हें सामर्थ्य मिळविण्यासाठीं रोजच्या व्यवहारांत, घरीं,

दारीं शाळेंत सारखा प्रयत्न व्हावयास पाहिजे. अशा समर्थ मनाला मग असत्य, लबाडी, भित्रेपणा खपत नाहीसा होतो.

खरा रुपया व खोटा रुपया दोन्ही सारखे दिसतात खरें परंतु कसावर लावले म्हणजे त्यांची परीक्षा होते. सोने आणि बेगड दिसतें सारखें पण विस्तवावर चटकन् निवाडा होतो. मनाचा खरा खंबीरपणा आणि तसलें खोटें अवसान यांची परीक्षा अशी चटकन् होते. खरा खंबीरपणा हा निर्भळ सत्यावरच उभा राहतो आणि खोटा किंवा दिखाऊ खंबीरपणा हा नुसता डौल असतो.

वर्गांत कोणी अपराध करणारा सवंगडी आहे, तर खरा खंबीरपणा मनाचा तो होईल, कीं जो चटकन् केली गोष्ट सांगून टाकील. पण जो कचदिल असेल तो बयादी सांगेल. असत्याचें जाळें विणून त्यांत अधिक अधिक अडकेल; मात्र बाहेरून अवसान खूप आणील. हें बेगडी अवसान किंवा खोटी खंबिरी म्हणजे मनाची शक्ति नसून तो मनाचा अशक्तपणा होय.

चांगल्या व खंबीर मनाचा एक पुरुष असला तर बेगडी शंभरांना तो भारी असतो. वर्गाचीं बाकें मोडावीं, कुलपें तोडावीं, कांचा फोडाव्या आणि अपराधी पुढें येऊं नये अशी जर स्थिति दिसून येईल तर अपराधी व त्याचे संरक्षक हे निःसंशय दुबळ्या मनाचेच ठरतील. खऱ्या प्रसंगाला ते कधीहि टिकणार नाहीत. सत्य हेंच मोठे अजिंक्य सामर्थ्य आहे आणि हें सामर्थ्य आपल्या ठिकाणीं सांठवून ठेवणारे मनहि तसेंच कणखर असावें लागतें. ' गुळासारखें सोने आणि त्यांत हिऱ्याचें लेणें ' हा योग जसा सुंदर तसाच कणखर बावनकशी मनाच्या कोंदणांत बसविलेल्या सत्याचा योग होय. सर्व अलंकारांत हा सत्याचा अलंकार श्रेष्ठ आहे.

शाळेंत असा दुर्बळपणा दाखविणारे बाकफोडे आणि फळामोडे आणि कुलूपतोडे दुर्बळ विद्यार्थीच पुढें म्युनिसिपालिटीचे कंदील फोडण्यास किंवा पाट्या उपटण्यास किंवा तसे उपद्व्याप लोकांनी केले तर स्वस्थ पाहत बसण्यास कां तयार होणार नाहीत ? त्यांना सत्याची चीड असती तर असें स्वस्थ बसवें ना !

खरा मित्र कोण ? जो अपराधांत गुंतवितो तो तर नव्हे आणि जो खोट्याच्या मदतीनें अपराधाची शिक्षा चुकविण्यास मदत देतो तोहि पण नव्हे. मग कोण ? मोरोपंतांनीं महाभारतावरून मित्राची व्याख्या दिली आहे ती ऐकून ठेवा.

‘ तो मित्र होय बापा पापाचारांत जो बुडों नेदी ॥ ’—

‘ पापान्निवारयति योजयते हिताय ’ हें संस्कृत वाक्यहि सर्वांच्या कानांवरून गेलें असेल. मित्रांच्या पापांची, अपराधांची, दोषांची टिमकी वाजवावी असें कोणी म्हणत नाहीत. पण खोटेपणानें तें झांकणेंहि ठीकनाहीं. पापाची बुद्धि मूळांतच भाजून काढिली पाहिजे. रोग असेल तर तो वैद्याला दाखविलाच पाहिजे; झांकून ठेवण्यानें तो घातक होईल. वार्डट कृत्य करण्याचा मोह हा एक मनाचा रोगच आहे. तो मनाच्या वैद्याला कळविलाच पाहिजे. झांकून ठेवून, दडवून, मित्राचा कांहीं एक फायदा होणार नाही; जखम सडली, तर कापलीच पाहिजे; मन बिघडलें, त्याला डाग दिलाच पाहिजे. सडकीं जखम झांकून ठेवल्यास सर्व शरीर सडवील; सडकें मन सर्व आयुष्य नासून टाकौल. माणुसकीचा वाससुद्धां राहूं देणार नाही !!

आपल्या देशांत मनाचा खंबीरपणा व निरोगीपणा वाढा-
वयास हवा आहे. दुबळ्या मनाचे हजारो लोक असले तरी त्यांचे

हातून कांहीं होणें नाहीं. हा दुबळेपणा साफ गेला पाहिजे. माणु-
सकीची चाड उत्पन्न झाली म्हणजे निर्भयपणा येईल. एवढेंच नव्हे
तर माणुसकीची चाड राखण्याचा प्रसंग येईल तेव्हां लागेल तितकें
नुकसान सोसण्याचेंहि धैर्य येईल. याबरोबरच आपल्या ठिकाणीं
सहजच माणुसकीचा अभिमानहि वाढेल. दिखाऊ लौकिक, पैसा,
मान यांस प्रसंगीं अंतरावें लागेल पण मनाची श्रीमंती सदैव पदरीं
राहिल. एक प्रकारचें नवें तेज आपल्या ठिकाणीं उत्पन्न होईल.
हिंदुस्थानांत पैसा नाहीं. हिंदुस्थान देशांत दारिद्र्य वाढले हें पाहून
कोणाचाही आत्मा तळतळेल. परंतु हिंदुस्थानांत मनाची श्रीमंती
हि बुडाली असें जर कोणी म्हणेल तर मरणापेक्षाहि ती अकीर्ति
माझ्या मनाला झोंबेल ! कारण जिवंत मनांत नवें हिंदुस्तान उभें
करण्याची संजीवनी शक्ति आहे. तें जिवंत मन आम्ही आमच्याच
ताब्यांत ठेवलें पाहिजे. सर्वस्वाचें हरण करतां येतें परंतु मनाचें
हरण झालें नाहीं तोंवर त्याची पर्वा करण्याचें कारण नाहीं. पण
मनाचे हरण दुबळेपणाने जर आपण होऊं दिले तर ते मरणाहून हि
' वोखटे ' होय.

गारेची काच बनवावयाची असेल तर गारेचे तुकडे मुशीत
घालून त्या मुशीला एका ठराविक प्रमाणांत कडक आंच द्यावी
लागते, साध्या उष्णतेनें काम भागत नाहीं. त्याचप्रमाणें

खऱ्या माणुसकीचें मन

तयार होण्यासाठीं मनाला कडक आंच द्यावी लागते. ही आंच
ज्यानें त्यानें आंतून दिली पाहिजे. बाहेरून, शाळेंतून, आप्तेष्टांकडून
उपदेश करून, ही आंच पाहिजे तितकी कधींच देतां येणार नाहीं.
मनाला इतकी आंच दिल्याशिवाय मनुष्य स्वातंत्र्याला पात्र होत

नाहीं. तुम्हांला जर वैभव पाहिजे असेल मोठेपणाची हौस असेल, स्वातंत्र्याची तळमळ लागली असेल तर मनाची माणुसकी मिळवा. मनाची मशागत करा. लक्षांत ठेवा की भिर्तीतला धोंडा होऊन राहणें किंवा दारीं पायरी होऊन पडणें आणि देव होऊन सिंहासनावर बसणें हीं दोन्हीं तुमचेच हार्ती आहेत; पण तुकोबा म्हणतात:—

—‘ पायरी प्रतिमा एकचि पाषाण ।

परी तें महिमान वेगळालें ! ।

यासाठीं वर उपाय दाखवून दिला आहे. उपदेश म्हणजे तरी दुसरें काय ? जवळ बसवून दाखवावयाचें; तें थोरांच्या शब्दांनीं येथें केलें आहे. आतां आपल्याला निदान असें तरी म्हणतां यावयाचें नाहीं कीं,

—अर्धीं नाहीं कळों आला हा उपाय ।

नाहीं तरी काय चुकी होती.

उपदेशपत्रके

१	खेळावें कसें
	किंमत ०१
२	वागावें कसें
	किंमत ०१
३	अभ्यास
	किंमत ०१
४	निश्चय
	किंमत ०१
५	विद्यालयाचें साफल्य
	किंमत ०१
६	मनाची मशागत
	किंमत ०१०६

७	परीक्षा
	किंमत ०२
८	भाग्य पुरुष
	किंमत ०१०३
९	पुढलें पाऊल
	किंमत ०१०३
१०	नागरिकत्व
	किंमत ०१०३
११	थोरले माधवराव
	किंमत ०३
१२	गुरू व शिष्य
	किंमत ०१

प्रकाशक

महाराष्ट्र प्रकाशन संस्था
गिरगांव मुंबई नं. ४